

GƏNC DİLÇİLƏR

UOT: 811.512.1

ARZU İSGƏNDƏRZADƏ*

“CƏMŞİD VƏ XURŞİD” MOTİVLİ FARS DİLLİ VƏ TÜRK DİLLİ QAYNAQLAR

XÜLASƏ

İki baş qəhrəmanın məhəbbət hekayəsindən danışan “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisi, ilk dəfə İran ədəbiyyatında Salman Savəci tərəfindən qələmə alınmışdır. Farsdilli qaynaqlarda fars ədəbiyyatında Salman Savəcindən başqa Fərrux adlı bir şairin də eyni adlı bir məsnəvi yazdığı qeyd olunur. Lakin bu əsərin nüsxəsi əldə edilmədiyi üçün bu məlumat hələ də öz təsdiqini tapmamışdır.

Türk ədəbiyyatında isə ilk “Cəmşid və Xurşid” əsərinin müəllifi Əhmədidir. Türk ədəbiyyatında Salman Savəcinin əsərindən təsirlənərək “Cəmşid və Xurşid” adlı məsnəvi yazan digər türk şairləri isə Cem Sultan, Abdi və Hubbi Ayşə Qadın olmuşdur. Lakin bu müəlliflərin içində Hubbi Ayşə Qadına məxsus əsərin nüsxəsi bu günə qədər əldə edilməmişdir. Əsər iki insan arasında olan məhəbbət mövzusunda ələ aldığı üçün, baş qəhrəmanlar da Cəmşid və Xurşiddir. Əsərin ikinci dərəcəli qəhrəmanları isə Mehrab, Cəmşid və Xurşidin ailəsi, xidmətçilər, köməkçilər və fəvqəltəbii qüvvələrdir.

“Cəmşid və Xurşid” məsnəvisinin ilk qaynağı farsdilli ədəbiyyat olsa da, bu mövzuya türkdilli ədəbiyyatda daha çox müraciət edilmiş və daha çox sevilmişdir. Əhmədinin qələmə aldığı əsər isə türk ədəbiyyatında “Cəmşid və Xurşid” məsnəvilərinin ən qədimi olduğu üçün bu dövrün Anadolu ərazisindəki dil özəlliklərini öyrənmək baxımından önəmli bir yazılı abidə sayıla bilər.

Açar sözlər: Cəmşid və Xurşid, farsdilli qaynaq, türkdilli qaynaq, Əhmədi, məsnəvi

Giriş: Türk və fars dillərində yazılan məsnəvilər arasında hər zaman mövzu, tərtib və məzmun baxımından oxşarlıqlar mövcud olmuşdur. Bunun əsas səbəbi məsnəvi nəzm şəklinin ilk olaraq fars ədəbiyyatında ortaya çıxdıqdan sonra türk şairlərinin də onlardan təsirlənməsi və eyni mövzuya müraciət etməsidir. Məsələn, Leyli və Məcun mövzusunda ilk məsnəvi Nizami Gəncəvi tərəfindən fars dilində qələmə alınmış, daha sonra bir çox şairlər tərəfindən türk dilində də eyni mövzuda əsərlər yazılmışdır ki, bunların içində ən möhtəşəmi Füzulinin məsnəvisidir. Bundan başqa Şeyxi, Qütb, Fəxri, Əhməd Rıdvan kimi şəxsiyyətlər Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” məsnəvisindən təsirlənərək türk dilində də eyni adlı məsnəvi qələmə almışdılar.

Biz də bu məqaləmizdə türk dilli və fars dilli qaynaqlarda yazılan “Cəmşid və Xurşid” motivli məsnəviləri araşdırdıq, onlar arasında oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən etməyə çalışdıq.

Fars ədəbiyyatında yazılmış “Cəmşid və Xurşid” məsnəviləri: Cəmşid və Xurşid mövzusunda ilk məsnəvi İran ədəbiyyatında Salman Savəci tərəfindən qələmə alınmışdır. Ancaq bildiyimiz kimi, bütün şərq ədəbiyyatı əsərlərində ortaq motivlər çoxluq təşkil edir. Ona görə də Salmanın əsərinin də tam mənası ilə orjinal olduğunu söyləmək mümkün deyildir. Qaynaqlarda bundan əvvəl də eyni adlı başqa bir əsərin varlığından söz edilir. Salman özündən əvvəl belə bir əsərin yazılmadığını, mövzunu ilk olaraq özünün işlədiyini qeyd etsə də, Rəşid Yasimi və onu qaynaq göstərərək Tahsin Yazıcı bu əsərin Əbülqasim Firdovsinin “Şahnamə” əsərində, Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” və “Həft Peykər” əsərlərində, Zahir Faryabinin “Manuhar”, “Dunalat” adlı əsərlərinin müxtəlif hissələrindən alınmış mövzuların bir az da dəyişdirilərək yazıldığını iddia edirlər (Yazıcı, 1980: 458-461). Jan Pypka da bu əsərin “Xosrov və Şirin”in başqa bir versiyası olduğunu qeyd edir (Pypka, 1968:262).

* * AMEA İ.Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Türk dilləri şöbəsinin kiçik elmi işçisi,
arzuferecli.isgenerzadeh@gmail.com

Salman Savəci əsl adı Xacə Cəmaluddin Salman b. Alauddin Muhəmməd olub, Salman təxəllüsü ilə şeirlər yazırdı. Qaynaqlarda onun doğum tarixi ilə bağlı müxtəlif məlumatlar olsa da, şairin "Fərağnamə" adlı məsnəvisində özü haqqındakı məlumatlara əsasən, onun doğum tarixi 709/1309-cu ildir (Karaismailoğlu, 2009: 446; Emmini, 1996:4-5). Edvard B. Gibb Mövləvi Abdul Mükəddir kataloquna istinad edərək şairin doğum ilinin hicri 700/ miladi 1300-ci il olduğunu yazır (Gibb, 1956:261).

İlk təhsilini atasından alan şair, dövrün ədəbi və elmi qaynaqlarına mükəmməl şəkildə yiyələnmişdi. Şairin qəzəllərində Hafizin təsiri açıq şəkildə hiss olunur. Hər iki şairin bir çox şeirində vəzn, qafiyə və məzmunların eyni olduğu nəzərə çarpır. Onun zəngin yaradıcılıq irsi, rəngarəng bədii lirikası, "Fərağnamə" (1361) və "Cəmşid və Xurşid" (1363) adı ilə məşhur poemaları, Yaxın və Orta Şərq xalqları arasında şöhrət qazanmış, XIV-XV yüzilliklər epik və lirik şeirin inkişafına güclü təsir göstərmişdir.

Salman Savəcinin "Cəmşid və Xurşid" məsnəvisinin Fihrist-i Nüşahayi Hatt-i Fərisidə 21 nüsxəsinin olduğu qeyd edilir (Emmini, 1996: 22, 23). Bu nüsxələrdən on dördü Tehrandə, ikisi Məşhəddə, ikisi Qahirədə, biri Parisdə, biri İngiltərə muzeyində, biri də Nuruosmaniyyə kitabxanasında yer almaqdadır.

Şərifə Ördək isə Salmanın "Cəmşid və Xurşid" məsnəvisinin Fihrist-i Nüşahayi Hatt-i Fərisidə qeyd olunandan daha çox nüsxəsinin mövcudluğunu vurğulayır (Ördək, 2017:32). Bu nüsxələrdən başqa, əsərin İranda nəşr edilmiş versiyaları mövcuddur. Bunlardan ilki və ən geniş olanı J.P. Asmussen və F.Vahman tərəfindən hazırlanan, 1969-cu ildə Tehrandə nəşr edilən əsərdir. Bu əsər hazırlanarkən Salmanın "Cəmşid və Xurşid" məsnəvisinin Hindistan nüsxəsi, iki ədəd British Museum nüsxəsi, və Kopenhagen Səltənət kitabxanası nüsxəsi diqqətə alınaraq doğru və dolğun "Cəmşid və Xurşid" əsəri ortaya qoyulmağa çalışılmışdır (Vahman və Asmussen, 1969:182). İkinci bir nəşr isə "Küllüyat-i Salman-i Savəci Şərh-i Hal ü Təhkik Əz Rəşid Yasimi ba Müqadəmə Vü təshihə Avesta" adlı əsərdir. Digər bir nəşr Küllüyat-i Salman-i Savəci adı ilə Abbas Əli Vəfayi tərəfindən hazırlanmışdır.

Salman Savəcinin "Cəmşid və Xurşid" məsnəvisi əruzun məfailun/məfailun/failun qəlibi ilə yazılmışdır. Məsnəvi 3113 beytdən ibarət olub münacat, tövhid, nat, meraciyyə, mədhiyyə ilə başlayıb, səbəb-i təlif hissəsi ilə davam edir. Əsərin hekayə hissəsi isə 214-cü beytdən etibarən Ağaz-i Qissə-i Cəmşid və Xurşid başlığı altında yazılmışdır. Salman Savəcinin "Cəmşid və Xurşid" i cüt qəhrəmanlı bir məhəbbət hekayəsidir. Məsnəvidə Çin hökmdarının oğlu Cəmşidin yuxusunda Rum Qeysərinin qızını görüb ona aşiq olması, bütün çətinliklərə sinə gərrib onu axtarmaq üçün yola çıxması, yaşadıkları çətinliklər və hekayə qəhrəmanlarının evlənməsi ilə bitən hekayəsindən danışılır. Əsər iki gənc arasında olan məhəbbət mövzusunun ələ aldığı üçün baş qəhrəmanlar da Cəmşid və Xurşiddir. Əsərin ikinci dərəcəli qəhrəmanları isə Mehrab, Cəmşid və Xurşidin ailəsi, xidmətçilər, köməkçilər və fəvqəltəbii qüvvələrdir.

"Əz-Zəria ilə Təsanifiş-Şiyə" adlı əsərdə Salman Savəcinin "Cəmşid və Xurşid" məsnəvisindən başqa, Fərrux təxəllüslü bir şairin də eyni adlı bir məsnəvi yazdığını və Hacı Məhəmməd Ağa Naxçıvani kitabxanasında nüsxəsinin olduğu bildirilməkdədir (Tahrani, 1363:33). Ancaq əsərin nüsxəsi təəssüf ki, bu günə qədər əldə edilməmişdir.

Türk ədəbiyyatında yazılmış "Cəmşid və Xurşid" məsnəviləri: Türk ədəbiyyatında bu mövzuda yazılan və mətnləri əldə edilən üç ədəd məsnəvi vardır. Bu əsərlər Əhmədinin, Cem Sultanın, Abdinin əsərləridir. Bundan başqa, qaynaqlarda Hubbi Aysə Qadın adlı bir şairinin də eyni adlı əsəri olduğu yazılır. Ancaq təəssüflər olsun ki, bu əsərin mətni bu günə qədər əldə edilməmişdir.

Əhmədinin "Cəmşid və Xurşid" məsnəvisi: Türk ədəbiyyatında ilk "Cəmşid və Xurşid" məsnəvisini XIV əsrin divan ədəbiyyatının önəmli şairlərindən Əhmədi qələmə almışdır. XIV əsrin ən əhəmiyyətli şairlərindən biri olduğu müxtəlif ədəbiyyat tədqiqatçıları tərəfindən qəbul edilən Əhmədinin əsl adı Tacəddin İbrahim b. Hızırdır. Qaynaqların bəziləri onun Sivaslı, bəziləri Gərmianlı, bəziləri isə Amasyalı olduğunu iddia edir. Yəni şairin əslən haralı olduğu haqqında əlimizdə dəqiq məlumat yoxdur. İlk təhsilini bitirdikdən sonra özünü daha yaxşı yetişdirmək üçün Molla Fənarı və Hacı Paşa ilə Misirə gedib orada Hidayə Şarihi

Şeyx Əkmələddindən dərs almışdır. Əhmədinin “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisinin tək nüsxəsini ilk dəfə N.Sami Banarlı İsgəndərnamə yazmalarını tədqiq edərkən əldə etmiş və elm aləminə tanıtmışdır.

Əhmədi məsnəvisini 806/1403-cü il səfər ayının ortasında yazmağa başlamış və həmin il tamamlayaraq Əmir Süleymana təqdim etmişdir. Əsərdəki Sultan Məhməd haqqında yazılmış mədhiyyələr, əsərə sonradan, bəlkə də, Əmir Süleymanın ölümündən sonra adı zikr edilən padişaha təqdim edilərkən əlavə edilmişdir. N.Sami Banarlı Cəmşid və Xurşidin ilk dəfə Əmir Süleyman adına yazıldığını bütün dəlilləri ilə göstərmişdir (Banarlı, 1939:136).

Əhmədinin “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisi əruzun məfAilün/məfAilün/fəilün qəlibində yazılmışdır.

Kitabi ki adıdur Cəmşid ü Xurşid
Bu dilce eyidesin (anı) i Cəmşid (7/95,96)
Sözün Selmān’uñ işitdün tamāmi
Anı daği ki nazm itdi Nizāmi (8/36,37)

Əhmədi bu beyitlər ilə əsərini Salman Savəcinin əsərindən tərcümə etdiyini vurğulasa da o, əsərə əlavə beytlər də daxil edərək onu sadəcə bir tərcümə əsər olmaqdan xilas etmiş, əsərin hekayə hissəsini öz zəngin daxili aləmi və biliyi hesabına zənginləşdirmiş, həcmi xeyli artırmışdır. Əhmədi məsnəviyə qəhrəmanların dilindən yazdığı qəzəl, qəsidə müsəmmətlər əlavə etmiş, əsərin sujet xətti içində yaşanan hadisələrdən başqa, danışılan hekayələrdən sonra öyüd və nəsihətlərə də yer vermiş, qədim türk hekayə və dastanlarından maraqlı motivlər əlavə etmişdir. Beləliklə, Əhmədi Səlmanın 3114 beyit olan məsnəvisini 4798 beytə yüksəltmişdir.

Əhmədinin “Cəmşid və Xurşid” əsərinin mövzusu şərq ədəbiyyatında tez-tez rast gəldiyimiz məhəbbət hekayəsidir və hekayənin əsas mövzusu Salman Savəcinin hekayəsi ilə eynidir. Çin hökmdarının oğlu Cəmşid bir gün yuxuda bir qız görür və ona aşiq olur. Cəmşid dərdinə çarə tapmaq məqsədi ilə bütün dünyanı gəzib çox şeydən xəbərdar olan Mihrabı yanına çağırır və gördüyü yuxunu ona danışır. Mihrab eyni zaman gözəl rəssamdır. Gəzdiyi, dolaşdığı yerlərdən Rum diyarında gördüyü qızın Cəmşidin yuxusunda gördüyü qız olduğunu anlayır, rəsmi çəkir və Cəmşidə göstərir. Cəmşid yu-

xusunda gördüyü qızın bu Xurşid olduğunu anlayır. Atasından icazə alaraq Mihrab ilə Rum diyarına yollanır. Yolda müxtəlif təhlükələrlə rastlaşır və bunların hər birini şücaətlə dəf edir. Cəmşid sonunda Ruma çatır, aşiq olduğu qızı alır və ölkəsinə dönərək atasının taxtına çıxır.

Əhmədinin “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisi müstəqil bir əsər olmayıb, İsgəndərnamə əsərinin daxilində 76b-116b vərəqləri arasında yer almışdır (Ördək, 2017:7-8). Məsnəvini əmələ gətirən misralar, dörd sütun şəklində bir-birinin ardınca sağdan sola doğru sıralanmışdır. Müstəsih “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisini yazdığı hissədə öz adını qeyd etməmişdir. Ancaq Cəmşid və Xurşid məsnəvisinin müstəsihinin İsgəndərnamənin müstəsihi Nəbi b. Rəsul b. Ya-qub olduğu düşünülür. Əsərin istinsah tarixi 1443-1444 dür. 4723 beyiddən ibarət olan əsər, əruzun məfəilün/məfəilün/fəilün qəlibi ilə yazılmışdır.

Anadolu türkcəsinin ən qədim nümunələrindən olan bu yazılı abidə, yazıldığı dövrün dil baxımından zəngin və önəmli məsnəvilərindən sayılmaqdadır.

Nihad Sami Banarlı Əhmədinin əsərində qədim türk dastanları və hekayələri ilə oxşarlıq olduğunu qeyd edir (Banarlı, 1939: 156,157). Koroğlu dastanında Koroğlunun Həsən bəyə verdiyi üç saç teli, Cəmşid və Xurşid məsnəvisində Hurizad tərəfindən Cəmşidə verilmişdir. Dədə Qorqud hekayəsindəki Qanturalı ilə də Cəmşid arasında oxşarlıqlar mövcuddur. Qanturalının Selcan Xatunu almaq üçün üç canavarla döyüşməsi, böyük bir meydanda mübarizə aparması və bu döyüşün malikanədən izlənməsi və bu kimi başından keçən bir çox macərələr “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisi ilə oxşarlıq təşkil edir. Bu kimi hekayələr isə Salman Savəcinin məsnəvisində yoxdur. Məhz buna görə də Əhmədinin əsəri sadəcə bir tərcümə olmaqdan çıxmış, zənginliyi və çeşitliliyi ilə Savəcinin əsərindən fərqlənmişdir.

Cem Sultanın “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisi: Fateh Sultan Mehmedin kiçik oğlu olan Cem Sultan 1459-cu ildə Ədirnə şəhərində dünyaya gəlmişdir. Yüksək səviyyədə təhsil almış, ərəb və fars dillərini də bu dillərdə şeir yazacaq qədər mükəmməl öyrənmişdir. Cem Sultan türk dilində yazdığı əsərləri ilə dövrün türkcəsinin işlənməsində və inkişafında rolu olmuşdur. Onun “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisindən baş-

qa, türkcə və farsca divanları da vardır. Cem Sultanın “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisi haqqında ilk məlumat “Heşt Bihişt”də rast gəlirik. Əsərin adını isə Sahi Bəy “Hürşid ü Fərahşad” olaraq yazmışdır.

Münəvvər Okur Cem Sultanın əsərini Kütahya Vahid Paşa kitabxanasının 1666 nömrəli nüsxəsinə istinad edərək elm aləminə ilk tandan şəxs olmuşdur (Okur, 1958:84). Əsərin ikinci nüsxəsi Ankara Universiteti İlahiyyat fakültəsi kitabxanasında Cahid Öztelli tərəfindən əldə edilmiş və elm aləminə tanıtılmışdır (Öztelli, 1972:248).

Cem Sultan əsərini 1478-ci ildə yazdığını bildirərək, əsəri yazmağa səfər (may) ayında başlayıb şaban (oktyabr) ayında bitirdiyini, adının Ayət i Uşşak olduğunu, Cəmşid və Xurşidin isə ləqəbi olduğunu, əsəri atası Sultan Mehmed üçün Selmandan tərcümə etdiyini Səbəb-i nəzm və nəticə bölmələrində qeyd etmişdir (beyt: 1040-1100, 5340-5343).

Cem Sultanın əsərinin bilinən iki nüsxəsi vardır. Birinci nüsxə İlahiyyat Fakültəsi kitabxanasında saxlanılır. Nüsxənin başlanğıcı və sonu aşağıdakı kimidir:

Bismillahirrahmanirrahim
Və həmdillāhi zīl-mennil-azim

İlāhi rahməüiñle eylegil şād
Cem’i her kim qılursa həyr ilə yād

İkinci nüsxə Kütahya Vahid Paşa kitabxanasında 1666 nömrəli nüsxədir. Bu nüsxədə başda 11 beyit əksikdir. Bundan başqa bəzi və rəqləri qopmuş və aralarda da əksik beyitlər vardır. Nüsxə bəsmələdən sonra aşağıdakı beytlərlə başlayır:

Dem-i Davud ile məsut eyle
Zeburin sözüümün mahmud eyle.

Son beyt isə ilk nüsxədə olduğu kimidir.

Cem Sultan “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisini qələmə alarkən sadəcə 19 yaşı var idi. A.İnce şairirin məsnəvinə yazmaq səbəbindən bəhs edərək yazır ki: “Gözəl bir bahar günündə əylənərkən qaibdən bir səs eşitmiş və bu səs ona məhəbbət mövzusunda aid bir əsər yazmağını söyləmişdir. Bundan sonra o, əsərini Salman-

dan tərcümə edərək meydana gətirmişdir” (İnce, 2000:14).

Cem Sultanın məsnəvisi 5374 beytdən ibarət olub əruzun məfAilün / məfAilün / fəilün qəlibi ilə yazılmışdır. Bu məsnəvidə qəzəl, qəsidə, qitə, rübai, tərci bənd və mürəbbə nəzm şəkilləri ilə yazılmış mənzumələr də vardır.

Abdinin Cəmşid və Xurşid məsnəvisi: “Cəmşid və Xurşid” mövzusunda məsnəvi yazan bir digər şair isə Abdidir. O, əsərini 1558-ci ildə Şəhzadə Səlim adına qələmə almışdır. Təzkiyələrdə Abdi və əsərləri haqqında geniş bir məlumat qeyd olunmamışdır. Məsnəvinin tək yazma nüsxəsi Süleymaniyyə Kitabxanası, Per-tev Paşa 443 nömrə ilə qeydiyyatdadır.

Abdinin 5940 beytdən ibarət olan “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisində qəsidə, qitə, rübailərdən başqa iki tövhid, insan ruhu və yaradılışı ilə bağlı mənzumə, üç naat, meraciyyə, dörd İslam xəlifəsinə həsr edilmiş mənzumələr yer almışdır. Hekayə hissəsindən sonra nəticədə nəsihət bildirən beytlər, şam ilə micmərin müzakirəsi, yaşlılıq ilə gəncliyin dəyərini aid beytlər yer almışdır. Şam ilə micmərin müzakirəsi Salman Savəcinin eyni adlı məsnəvisində də vardır. Abdinin məsnəvisi həcm olaraq Salmanın məsnəvisindən daha böyükdür. O, bir çox hissələrdə hadisələri incə detallarına qədər işlədiyindən beytlərin sayı da daha çoxdur. Bəzi beytlər isə birbaşa Salman Savəcinin məsnəvisindən tərcümə edilmişdir.

Məsnəvinin son hissəsində isə əsəri ilk olaraq Salman Savəcinin yazdığını, ancaq özünün əsəri türkcə qələmə aldığını bildirir. Abdi özünü məşhur şairlərlə müqayisə edərək, hər kəsin onun əsərinə heyran qalacağını söyləyir.

Hubbi Ayşə Qadının “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisi: Qaynaqlarda mətni mövcud olan bu məsnəvilərdən başqa Hubbi Ayşə Qadının da eyni adda bir əsəri olduğu qeyd edilir. Xınalızadə Həsən Çələbi Təzkiyəsində Hubbi Ayşə Qadının “Xurşid və Cəmşid” adında dəyərlə və gözəl bir kitabı olduğu və bu kitabın həcmi 3000 beytdən çox olduğu yazılır (Sunqurxan, 2009:231).

Aşıq Çələbi “Meşairüş şüəra” adlı əsərində Cəmşid və Xurşid adlı 3000 beytdən çox ürək açan, gözəl və zərif əsəri olduğunu söyləyir. Bu təzkiyədə eyni zamanda, məsnəvinin içində yer alan nümunə beytlərə də yer verilmişdir (Kılıç, 2010:1136). Ancaq bu biyoqrafik qaynaqlar

Hubbi Ayşə Qadına aid belə bir əsərin varlığından söz etsələr də, bu əsərin nüsxəsi hələki əldə edilməmişdir.

Bu güncü məlumatlara əsasən əlimizdə mətni əldə edilmiş və türkcə yazılmış üç ədəd “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisi vardır. Bu məsnəvilərin hər biri Salman Savəcinin məsnəvisinin tərcüməsi mahiyyətində olsalar da, öz içlərində bir-birindən fərqli tərəfləri də vardır. Ancaq dövrün ənənəsinə uyğun olaraq bütün məsnəvilər başında münacat, tövhid, naat və mədhiyyə növündə mənzumələrdən ibarətdir. Salmanın məsnəvisinin digər məsnəvilər üzərində təsiri kitabın yazılış səbəbi hissələrində özünü əks etdirir. Salman, Əhmədi və Abdinin məsnəvilərini yazmaq səbəbləri eynidir: Dövrün padşahı onlara “Xosrov və Şirin”, “Leyla və Məcnun”, “Vamık və Azra” kimi məhəbbət hekayələrinin artıq köhnəliyini və yeni bir əsər yazmaqlarını söyləmiş, onlar da padşahın əmrini yerinə yetirmək üçün məsnəvilərini yazmışdılar.

Bütün “Cəmşid və Xurşid” məsnəvilərinin içində hekayə qəhrəmanlarının mövzu ilə əlaqədar olaraq söylədiyi şeirlər vardır. Salman, Əhmədi və Abdinin məsnəvisində bu mənzumələr sayca bir-birinə yaxın, Cem Sultanda isə daha

azdır. Cem Sultanın məsnəvisindəki şeirlər əsasən Salmanın əsərindəkilərinin tərcüməsi və ya qarşılığıdır. Dil və üslub baxımından adı keçən hər şairin məsnəvisində giriş bölməsində istifadə edilən dil, hekayə hissəsində istifadə edilən dilə nəzərən daha ağırdır.

Nəticə: “Cəmşid və Xurşid” qaynaqları orijinal olmasa da ilk dəfə İran ədəbiyyatında qələmə alınmış, sonra da türk ədəbiyyatına keçmiş, türk hekayə və dastanlarındakı motivlərdən də əlavə edilərək zənginləşən və bir növ türkləşən orta əsrlər məhəbbət və macəra məsnəvisidir. Türk dilində ilk “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisini Əhmədi qələmə almışdır. Daha sonra Cem Sultan, Abdi və Hubbi tərəfindən də eyni mövzuda məsnəvi yazılmışdır. “Cəmşid və Xurşid” məsnəvilərindəki məhəbbət xarakter daşsa da, Əhmədi Salman Savəci və digər “Cəmşid və Xurşid” müəlliflərindən fərqli olaraq, bu hekayəyə təsəvvüfi bir nəfəs də vermişdir. Türk dilində 5000 beyt həcmində yazılan eyni motivli əsərlər əlavə edilən fərqli hekayələrlə bir tərcümə əsəri olmaqdan qurtulmuş, dövrün dil xüsusiyyətlərini, sosial ictimai həyatını əks etdirən orijinal bir ədəbi mənbə kimi ortaya çıxmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Akalın M. (1975) Ahmedi Cemşid ü Hurşid, Sevinç Matbaası, Ankara.
2. Banarlı N.S (1939) Dasitan-i Tevarih-i Müluk-i Al-i Osman ve Cemşid ü Hurşid Mesnevisi, İstanbul.
3. Browne, Edward Gibb .(1956). A Literary History of Persia, Volum III, The Tartar Dominion (1265-1502), Cambridge, At The University press.
4. Emimi G.N (1996) Selman-ı Saveci ve Cemşid ü Hurşid Mesnevisi, Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
5. İnce A (2000) Cem Sultan, Cemşid ü Hurşid, TDK Yayınları, Ankara.
6. Karaismailoğlu A. (2009) Selman-ı Saveci, TDV İslam Ansiklopedisi, C.36, İstanbul.
7. Kılıç F. (2010) Aşık Çelebi, Meşa'irü's-Şu'ara, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
8. Okur M (1958) Sultan Cem –Cemşid ü Hurşid, Türk Dili, C.VII, Ankara.
9. Ördek Ş. (2017) Cemşid ü Hurşid Mesnevileri ve Ahmedi ile Selman-ı Saveci'nin Cemşid ü Hurşid Mesnevilerinin Mukayesesi, Doktora Tezi, Nevşehir.
10. Öztelli Cahit (1972), Cem Sultan'nın Yeni Bulunan Cemşid ü Hurşid Mesnevisi, Türk dili, C.XXI, Ankara.
11. RYPK, Jan (1968), History of Iranian Literature, Dodrecht, Holland.
12. Sungurhan-Eyduvan A. (2009) Kınalızade Hasan Çelebi Tezkiretü's-Şu'ara (Kültür ve Turizm Bakanlığı E-kitap Projesi), Ankara.
13. Tahrani, Eş-şeyh Aga Büztürg (1363) Ez-Zeria ila Tesanifiş-şia, Tahran.
14. Vahman F, Asmussen J.P (1969) Cemşid ü Hurşid by Salman of Sawe (BTNK, Tahran)
15. Yazıcı Tahsin (1980) Selman-ı Saveci, MEB İslam Ansiklopedisi, C.10, İstanbul.

Arzu ISKANDARZADE

"JAMSHID AND KHURSHID": IN PERSIAN AND TURKISH SOURCES**SUMMARY**

"Jamshid and Khurshid" Masnavi that narrates about the love story of two protagonists, was written for the first time in Iranian literature by Salman Savaji. According to Persian-language sources in Persian literature, in addition to Salman Savaji, there has also been a poet named Farrukh also wrote a Masnavi of the same name. However, since a copy of this work could not be found, this information has not yet been confirmed.

The author of the first "Jamshid and Khurshid" work in Turkish literature is Ahmadi. Other Turkish poets impressed by Salman Savaji's work in Turkish literature who wrote the eponymous book "Jamshid and Khurshid" were Cem Sultan, Abdi and Hubbi Ayşe. However, among these authors, copies of works of Hubby Aisha have not come down to our days. Because the work deals with the love between two people, the protagonists are Jamshid and Khurshid. The supporting characters of the work are the family of Mehrab, Jamshid and Khurshid, servants, assistants and supernatural forces.

Although the first source of "Jamshid and Khurshid" masnavi was Persian literature, but this topic was more appreciated, loved and addressed in Turkish literature. Being the oldest of the "Jamshid and Khurshid" Masnavis in Turkish literature, Ahmadi's work can be considered as an important written monument for studying the linguistic features of this period in Anatolia.

Key words: Cemshid and Hurshid, Persian sources, Turkish sources, Ahmedi, mathnawi

Arzu ISKANDARZADE

**ОГУЗСКИЙ ПАМЯТНИК XV ВЕКА «ДЖАМШИД И ХУРШИД»:
В ПЕРСОЯЗЫЧНЫХ И ТУРКОЯЗЫЧНЫХ ИСТОЧНИКАХ****РЕЗЮМЕ**

Двустихие "Джамшид и Хуршид", повествующее о любовной истории двух главных героев, впервые было написано в Иранской литературе Салманом Саваджи. В персоязычных источниках в персидской литературе кроме Салмана Саваджи отмечается также поэт по имени Фаррух, написавший одноименное двустихие. Однако, так как экземпляра этого произведения не удалось найти, эта информация не нашла своего подтверждения.

В турецкой же литературе автором первого произведения под названием "Джамшид и Хуршид" является Ахмади. В турецкой литературе другие поэты, вдохновленные произведением Салмана Саваджи "Джамшид и Хуршид" и написавшие одноименное произведение являются: Джем Султан, Абди и Хубби Аиша Гадын. Однако из этих авторов экземпляр произведения, написанного Хубби Аиша Гадын не дошел до наших дней. Так как произведение основана на теме любви между двумя людьми, главными героями являются Джамшид и Хуршид. Второстепенными героями же произведения являются: Мехраб, семья Джамшида и Хуршида, слуги, помощники и сверхъестественные силы.

Несмотря на то, что первоисточником двустихия "Джамшид и Хуршид" является персоязычная литература, эту тему полюбили и обратились к ней больше в туркоязычной литературе. Произведение, написанное Ахмади, будучи самым древним в турецкой литературе двустихием "Джамшид и Хуршид", может считаться важным письменным памятником с точки зрения изучения особенностей языка на территории Анатолу на тот период.